

Herman Buršić, *Od ropstva do slobode: Istra 1918-1945. Male bilješke o velikom putu*, Pula: Histria Croatica C. A. S. H., 2011., 752 str.

Kapitalno djelo Hermana Buršića prikaz je “doživljene i proučene povijesti” (Miroslav Bertoša). Knjigu je u lipnju 2011. izdala Histria Croatica C. A. S. H. iz Pule uz potporu Istarske županije, Grada Pule i Saveza antifašističkih boraca Istarske županije. Urednik je Elmo Cvek, a recenzenti su Miroslav Bertoša i Josip Bratulić. Na početku knjige nalaze se kratke autorove “Uvodne pripomene” (5-6) u kojima naglašava visoku svijest stanovnika Istre u najgorem trenutku istarske povijesti te se prisjeća kako Ciceron, Croce i Furet interpretiraju povijest.

Prije predstavljanja sadržaja, važno je napomenuti kako je knjiga podijeljena na četiri cjeline s velikim brojem podnaslova. Koliko je vremena i truda uloženo u pisanje ovoga djela, govori to da je sva imena ubijenih, ranjenih i uhićenih Istrana koji su nastradali od strane fašista, a kasnije i nacista, autor potkrijepio pronalaze ih u dokumentima, razgovorom s preživjelim nakon nemilih događaja ili vlastitim sjećanjem, jer je velik broj događaja autor osobno doživio. Slijedi prva cjelina, naslovljena “Svršetak rata – početak ropstva” (7-150). Autor ukratko opisuje događaje u prevratnom razdoblju (9-20). Nakon prikaza sedmodnevnoga previranja u kojem Istra prelazi pod talijansku okupaciju, slijede poglavlja posvećena nastanku fašizma (20-24). Informacije o nastanku fašizma omogućuju razumijevanje događaja koji će se zbivati u Istri. Autor piše i o istaknutim istarskim političarima koji svojim nastojanjima pokušavaju ostvariti suradnju između Hrvata, Slovenaca i Talijana u Istri. Kako se ne bi stekao dojam da nije bilo osoba s talijanske strane koje su u tome sudjelovale, autor spominje talijansku pjesnikinju i političarku Giuseppinu Martinuzzi. Od početka okupacije Istre, Talijani nastoje suzbiti protujugoslavensku djelatnost. Autor nam u kratkom poglavlju iznosi fašističku protujugoslavensku propagandu, kao i prve žrtve “squadrista” (24-27). Idućih nekoliko poglavlja je tematski srodno te nas autor podsjeća na kratkotrajnu “Labinsku republiku” te pobune na Barbanštini i Proštini (27-38). Budući da je fašistička represija sve više uzimala maha, stanovništvo nastoji vlastitim snagama uzvratiti udarce. Autor upozorava kako je obrana Istrana bila žestoka, da su pobune bile ugušene u krvi i da je otpor fašistima imao velik odjek te kako “Labinsku republiku” treba promatrati u kontekstu previranja u Europi, a ponajviše u Italiji.

Također, navodi da je među borcima bilo i adolescenata. Bili su naoružani poljodjelskim alatima, kamenjem i malobrojnim oružjem, no uporno su ometali fašističke pljačke i razne represije. U ovim poglavljima nailazimo na hrvatskoga političara, novinara i publicista Antu Ciligu, koji je već kao student predvodio pobunjene stanovnike u borbi protiv fašista (32-38). Autor nadalje prikazuje nova fašistička nasilja po Istri gdje navodi imena žrtava te kako su fašisti pokazivali svoju tamnu stranu – hrvatske škole i ustanove se prisilno zatvaraju, ukidaju se kulturno-prosvjetna i sportska društva, obitelji silom dobivaju nova talijanska prezimena. Žalbe na fašiste nisu donosile ploda, štoviše, za sve žalbe bile su propisane kazne, bilo novčane, zatvorske ili smrtno. Autor citira Mussolinija kako su fašisti prema Slavenima nastojali voditi politiku batina, a ne slatkiša. Usprkos silnim represijama, istarski narodnjaci branili su hrvatski jezik u svakoj prilici. Hrvatski su se svećenici također uporno koristili hrvatskim jezikom pa su zbog toga pojedinci terorizirani; bili su mučeni, ubijeni ili prognani. Istarsku emigraciju autor je okarakterizirao kao rodoljubnu, u neprestanom vapaju za povratkom, slobodom i suživotom. Među svima najviše se isticao Mate Balota. Buršić zatim ubacuje članak Vladimira Nazora koji je pun potpore, razumijevanja, ali i ponosa prema Istranima (54). Nakon toga autor nas vraća u svijet seljaka, koji su i dalje siromašili bez ikakve mogućnosti poljoprivrednoga napretka. On nije bio moguć zbog iznimno visokih poreznih obveza koje seljaci nisu mogli ispunjavati. Za bolje shvaćanje problematike autor je iznio koliko je seljaka izgubilo imanja zbog neplaćenih davanja. Oduzimana imanja bila su na dražbama po niskim cijenama prodavana Talijanima. Nastaje snažan pokret žena koje su pokušavale na razne načine osigurati život svojim obiteljima, ali i one su bile zatvarane (64-67). Ove prilike uzrokovale su novu pošast, razbojništvo. Novi izbori 1929. donijeli su još gori postupak fašista prema Istranima, stoga se stvaraju nove i sve čvršće ilegalne organizacije u borbi protiv fašizma. Autor upozorava čitatelje da je fašizam, iako je činio sve da izbriše svaki trag slavenstva u Istri, ipak svojim investicijama uspio pretvoriti močvarna tla u plodnu zemlju, puteljke u asfaltirane ceste te je izgradio vodovod za tisuće kućanstava, dok je rudnik Raša apsorbirao višak radne snage sa sela (75-79). Komunistička djelatnost od kraja dvadesetih god. XX. st. dobiva sve veći zamah, bez obzira na to što su organizacije po istarskim gradovima bile često provaljivane i prekidane u svome djelovanju (81-96). Talijanski sudovi imaju “pune ruke posla” s Istranima. Autor se

dotiče Istrana u Španjolskom građanskom ratu, kojih je bilo dvjestotinjak (99-103). Početkom Drugoga svjetskog rata situacija se dodatno otežava za stanovništvo, no i u tim vremenima Komunistička partija Hrvatske (KPH) uporno poziva na ustanak. Autor naglašava da se u talijanskoj vojsci oblikovalo nepovjerenje prema vojnicima hrvatskoga i slovenskoga podrijetla, kao i da je došlo do stvaranja Narodnooslobodilačkoga pokreta (NOP) (103-145). Pojedini članovi pokreta bili su uhićeni i zatvoreni na dugogodišnje robije, a autor nam donosi imena osuđenika i njihove presude. Padom Mussolinija ukida se Specijalni sud za zaštitu države i oslobađaju se politički zatvorenici (146-150).

Druga cjelina, "Ustanak, Pazinske odluke i njihove posljedice" (151-210), opisuje kapitulaciju Italije, razoružavanje talijanskih garnizona i vojske te se kratko dotiče sudbine talijanskih vojnika i osвете Istrana. Buršić ukazuje na važnost osnivanja hrvatsko-slovenskih odreda te na taktiku njemačke okupacije Pule i Rijeke (157-167). Zatim detaljno iznosi odluke o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom (167-179). Međutim, veselje naroda u Istri nakon kapitulacije Italije bilo je kratkoga daha jer je u listopadu 1943. krenula njemačka ofenziva koja je donijela još veće strahote negoli su ih dotad stanovnici doživjeli od fašista (179-194). Nacističku brutalnost koja je ledila krv u žilama stanovnika autor je vrlo detaljno opisao u sljedećim poglavljima (195-208).

Sljedeća cjelina, "Put prema slobodi: stvaranje Narodno-oslobodilačkih odbora – nova vlast u Istri" (211-367), započinje stanjem NOP-a nakon Rommelove ofenzive. Za upoznavanje sa stvarnim stanjem u Istri 1943. autor iznosi podatke iz izvješća partijskih rukovodstava za Istru i Pokrajinskoga narodnooslobodilačkog odbora (NOO) za Istru koja su bila upućena Okružnom komitetu KPH-a za Hrvatsko primorje (213-230). Reorganizacijom NOO-a osniva se Jugoslavenska narodnooslobodilačka fronta (JNOF). Narodnooslobodilačka vojska (NOV) organizira prikupljanje pomoći i dobara za Istru, nastaju nove tiskare, tiska se partizanski materijal za Talijane, velika pozornost pridana je prosvjeti i kulturnim djelatnostima (230-269). Potporu NOP-u daju istarski svećenici koji su često imali problema s nacistima te organizacije omladine i žena koje sudjeluju u borbenim skupinama (269-289). Od lipnja 1944. formiraju se vojna područja, sanitetske službe i bolnice. Potonje su imale veliku zaslugu prilikom spašavanja savezničkih pilota (295-301). Autor upozorava da nisu svi u NOV-u bili privrženi

ideji – bilo je dezertera, kolebljivaca i petokolonaša koji su u pojedinim slučajevima unosili kratkotrajne trzavice i nesklad među članstvom (303-315). Nakon Rommelove ofenzive i preusmjeravanjem nacističkih postrojbi prema Zapadu, olakšalo se djelovanje postrojbi Operativnoga štaba, a vidljivi uspjesi svih partizanskih formacija dovode do formiranja 43. istarske divizije 29. kolovoza 1944. (315-348). Na dan formiranja brojila je preko 3500 boraca, gdje su veliku većinu činili Hrvati. S dopuštenjem Vrhovnoga štaba NOV-a i vrhovnoga zapovjednika Josipa Broza Tita, u Istru su dolazile savezničke delegacije s kojima je autor imao prilike susretati se jer je radio kao šifrant u štabu te o njima donosi svoje opaske (348-350). Kako je postojala mogućnost savezničkoga iskrcavanja na Jadranu, Nijemci grade fortifikacije na zapadnom dijelu Ćićarije, širem području Rijeke i drugim strateškim položajima u unutrašnjosti Istre. Djelovanja postrojbi Štaba Operativnoga sektora za Istru dodatno su nanosila gubitke okupatorima (350-354). Završne operacije koje su dovele do oslobođenja Istre autor predstavlja u posljednjem poglavlju cjeline (354-367). 1. ožujka 1945. NOVJ preimenovan je u Jugoslavensku armiju (JA), koja postaje legalnom vojnom silom nove jugoslavenske države. Velika većina divizija je udružena u četiri armije. Četvrta je armija dobila zapovjedništvo nad sjevernim Jadranom. Razbijena njemačka vojska u Italiji nije mogla braniti Trst i Istru te je Četvrta armija dobila nalog za što brže iskrcavanje na istočnoj obali Istre. Iako su bile pred kapitulacijom, njemačke snage nisu se uvijek predavale. Autor iznosi primjer Pule, gdje su se okupatori povukli na Muzil uz neprestano korištenje vatrene moći, da bi se predali tek kada se nisu uspjeli evakuirati morem, uz saznanje o Hitlerovoj smrti. Oslobođenje je proslavljeno u pulskoj Areni 13. svibnja 1945.

“Od pobjede do slobode” naslov je posljednje cjeline (369-597). Kao što je prije spomenuto, NOP Jugoslavije dvije je godine surađivao sa Saveznicima (371-384). Autor ukazuje na važnije dogovore i sastanke među Saveznicima koji su davali potporu NOP-u, ali su jednako tako nastojali da se, oslobođenjem Jugoslavije, NOP-u pridruže predstavnici vlasti Kraljevine Jugoslavije. Također, navodi dopisnike koji su svojim člancima u časopisima i novinama davali NOP-u bezuvjetnu podršku. Buršić nije zaboravio na Staljinove zamisli i njegovu Crvenu armiju koja je dolaskom na prostore bivše Jugoslavije činila brojna ubojstva, silovanja i pljačke. Pobjeda u ratu nije značila trenutno rješavanje granica (384-406). Tek tada se počinju rješavati prava politička pitanja o budućnosti Istre. Prema riječima Edvarda Kar-

delja, Talijani su prelaskom na savezničku stranu 1943. dobili mogućnost ponovnoga širenja granica jer su bili dio engleskoga imperijalističkog plana kojemu je bio cilj dovesti jugoslavensku londonsku vladu na vlast u Beogradu. Buršić navodi Petra Strčića koji je pisao kako su tri talijanska agenta došla u Istru 1944. s ciljem osnivanja organizacije koja bi djelovala u korist ostanka Istre u Italiji, što je uznemirilo NOO istočne obale Istre. Stoga je bilo i logično da su jugoslavenske jedinice imale zadaću okupirati Julijsku krajinu bez napuštanja tih dijelova nakon njemačke kapitulacije. Pregovorima su stvorene Zone A i B Slobodnoga teritorija Trsta. Buršić usporedno donosi slikovne prikaze prijedloga SAD-a, Velike Britanije, Francuske, Rusije, Bjelorusije i Jugoslavije o novoj talijansko-jugoslavenskoj granici.

Potom autor prelazi na odnos istarskih Talijana prema NOP-u tijekom rata. Prva antifašistička akcija na talijanskom tlu izvedena je u Julijskoj krajini u veljači 1942. godine. Međutim, istarski Talijani nisu imali antifašističku organizaciju, a Buršić smatra da su bili nesposobni ili nevoljni shvatiti kako je potrebno poraziti režim, a ne čekati njegov pad. Stoga Hrvati i Slovenci nisu imali povjerenja prema talijanskim antifašistima, iako su razni talijanski komunistički proglašili upućivali talijanske antifašiste na važnost NOB-a. Tek susretom članova KPH-a i KPI-ja 1942. u šumici na Labinštini Talijani su počeli pristupati ili prihvaćati program NOP-a (407-428). Međutim, ponovno slabljenje odnosa zbililo se nakon odluke o odcjepljenju Istre od Italije i njezinom priključivanju Hrvatskoj. Labinština je središte stvaranja još jedne važne organizacije, Talijanske unije za Istru i Rijeku s ciljem združivanja svojih snaga u NOP-u prema konačnoj pobjedi nad fašizmom (429-440). Ipak, još se uvijek osjećao određen otpor bezuvjetnom priključenju Istre i Slovenskoga primorja Jugoslaviji te su neki članovi rukovodstva Unije nakon rata optimalni za Italiju iselivši se iz Istre i Rijeke. Krajem rata priljev talijanskih antifašista u NOV bio je povećan tako da su postrojbe koje su djelovale na Rovinjskoj i Puljskoj prerasle u Talijanski bataljun.

Nakon što nam je autor prikazao odnos s Talijanima, veći dio cjeline posvetio je NOP-u u gradovima (440-598). Od 1931. Rovinj je imao komitet KPI te je od prvih dana planirao revolucionarne akcije (440-452). Stalnu suradnju imali su s Trstom i Pulom, 1942. izveli su prvu antifašističku akciju, a 1943. uspostavljaju prve veze s partizanima u Istri. Rovinj je iznjedrio Francescu Bodi, prvu predsjednicu Antifašističkoga fronta žena (AFŽ). Padom Italije, Nijemci uspostavljaju vojnu posadu uz velike zločine,

što je dovelo do sve većega antifašističkoga djelovanja. Rovinj je dao 550 boraca NOVJ-a i jedini je grad u Istri koji je dao dva narodna heroja: Pina Budicina i Mattea Benussija Cia. Iako je u Vodnjanu živjelo uglavnom talijansko stanovništvo, 1941. je osnovana simpatizerska grupa KPH te su se gotovo svi talijanski antifašisti, usprkos negativnom stavu KPI-ja, borili zajedno s Hrvatima (453-456). Prve veze Bujštine s NOP-om uspostavljene su preko Poreštine 1943., a nakon prvih teških poraza od Nijemaca, sljedeće godine pokret postaje čvrsta organizacija, dok je stanovništvo davalo velike količine hrane za NOVJ i spaljena sela Bujštine i Buzeštine (456-463). Na Poreštini je NOP imao tešku zadaću jer je područje bilo pod vlašću talijanskih fašista (463-475). Iako su fašisti imali preko 60 garnizona zbog dobre cestovne povezanosti, što je obeshrabrivalo stvaranje organizacije NOP-a, prvi sastanak zabilježen je 1942. u kući Ivana Jakusa. Kapitulacija Italije bila je novi podstrek antifašistima, ali su njihovi pozitivni rezultati bili kratkoga trajanja zbog dolaska 50 000 njemačkih vojnika, koji su odmah započeli sa strašnim zločinima. Buršić naglašava kako su Talijani s velikim simpatijama gledali na članove NOP-a. Ipak, zločini nisu spriječili antifašiste koji se ubrzo konsolidiraju. Poreština je dala dva narodna heroja: Joakima Rakovca i Jožu Šurana. Danijel Kovačević prvak je Žminjskoga NOP-a koji je 1936. počeo surađivati s KPH-om (475-485). Autor piše i o narodnim učiteljima koji su skupljali djecu po selima da bi održavali nastavu. Iz osobne arhive autora saznajemo da su stanovnici Žminjštine nestrpljivo čekali dolazak NOV-a ili Crvene armije da bi potpuno oslobodili područje jer u Saveznike nisu imali povjerenja. Veće poglavlje autor je posvetio Barbanštini, što je razumljivo, jer je rodom iz Krnice (485-523). Dokumenti koje je autor istražio nalaze se u arhivu Povijesnoga i pomorskoga muzeja Istre. Prvi NOO-i formirani su krajem 1943., a među istaknutijim imenima Buršić ističe Juru Filipovića koji je zbog svojega djelovanja uhićen i strijeljan od nacističke vojske. Usporedno s odborima, osnivaju se omladinske organizacije na čijem je čelu bio Anton Benčić. Važno je napomenuti velik broj djevojaka i žena u svim organizacijama koje su ustrajale u djelatnostima, iako su organizacije često bile napadane, a njihovi članovi zatvoreni ili ubijeni. Autor je posvetio pažnju desetorici domoljuba strijeljanim u Šegotićima, ženama iz prvih redova NOB-a, velikim zaslugama Barbanaca i Barbanske čete u konačnoj pobjedi, skloništima NOP-a u vrijeme Rommelove ofenzive i detaljnom opisu osoba koje su sudjelovale u narodnoj vlasti. Popisao je zločine poči-

njene u Kotaru Prodol te na kraju poglavlja pružio uvid u kratku biografiju pojedinih zaslužnih Barbanaca. Pretposljednje je poglavlje Buršić posvetio Puli u NOP-u (523-583). Od same pojave fašizma u gradu se pojavio snažan antifašistički pokret KPI-ja koji je izgubio veći dio najboljega kadra do 1940. godine. U takvim uvjetima nastaje NOP u Puli, kojem je bio cilj ujedinjavanje s KPI-om u Trstu. Ubrzo pokret daje borce NOVJ-u. Kao i u cijeloj Istri, nakon kapitulacije Italije dolaze Nijemci koje su podržavali pojedinci. Buršić spominje primjer Bogdana Mogorovića. Međutim, pravi rat u Puli počinje 9. siječnja 1944. savezničkim bombardiranjem. Sve jača je politička aktivnost i okupatora s jedne i Hrvata s druge strane, a usporedno i sve veći broj okupatorskih zlodjela. U posljednjoj godini rata Nijemci su slabili, a partizani su jačali, iako se nije nazirala pomoć Saveznika. Konačna predaja njemačkih i talijanskih vojnika zbilja se 7. svibnja 1945. na Muzilu. Buršić navodi stanje nakon rata, nesuglasice i trzavice između Hrvata i Talijana, popis stanovništva s kraja 1945., ilegalne talijanske akcije, parlamentarne i lokalne izbore. Autor je napravio statistički prikaz doprinosa Pule u NOP-u, opisao iseljavanje nakon rata te se dotaknuo jedne od najvećih pulskih tragedija: eksplozije na kupalištu Vargarola (564-569). Veliku pažnju autor posvećuje sporazumima od 1945. do proglašenja STT-a i vraćanja hrvatskih područja prepuštenih Italiji Londonskim sporazumom (569-583). Cjelina završava prozopografijom istarskih narodnih heroja i statistikom stradalih (583-597).

Kraj je rezerviran za imensko i pojmovno kazalo te popis kratica (599-700), kratke osvrte recenzenata Miroslava Bertoše i Josipa Bratulića (701-712) te bibliografiju korištenu pri pisanju (713-741). Posljednje stranice upoznaju nas sa samim autorom (743-746).

Ovo Buršićevo djelo s pravom možemo nazivati kapitalnim i finalnim produktom svih autorovih istraživanja. Kao što se može primijetiti, djelo ima veliku važnost ne samo za istarsku, već i za hrvatsku historiografiju jer sve svoje doživljaje autor potkrjepljuje pisanim izvorima i svjedočanstvima te je način pisanja izrazito objektivan, bez ijedne ispaljene "otrovne strelice". Buršićeva knjiga izrazito je opsežna i slojevita, ali istovremeno sažeta i pitka te može poslužiti ne samo povjesničarima, nego i širem krugu čitatelja.

Ante Teklić